

Bewindhebbersaansprakelijkheid in de 17e eeuw

1 Inleiding

Naar huidig recht volgt uit art. 2:130/240 BW dat bestuurders niet persoonlijk aansprakelijk zijn voor handelingen die zij in hoedanigheid hebben verricht. Bij personenvennootschappen geldt juist het uitgangspunt dat in elk geval één vennoot jegens derden persoonlijk gebonden en aansprakelijk is. Voor een goed begrip van de evolutie van de kapitaalvennootschap uit varianten van personenvennootschappen is het daarom interessant te onderzoeken hoe die omslag in aansprakelijkheid heeft plaatsgevonden.

In zijn monumentale proefschrift heeft Van der Heijden betoogd dat de moderne kapitaalvennootschap reeds tot volledige wasdom was gekomen toen het vennootschapsrecht in 1811 met de *Code de Commerce* werd gecodificeerd.¹ Van der Heijden ging uit van een lineaire evolutie. Mede op basis van later ontdekte bronnen worden sommige bevindingen van Van der Heijden inmiddels genuanceerd. Vandaag de dag wordt algemeen onderkend dat de semipublieke VOC en WIC fundamenteel verschilden van zuiver private kapitaalvennootschappen uit de 18^e eeuw. Bewindhebbers – zoals de bestuurders van de VOC en WIC werden genoemd – waren bijvoorbeeld niet jegens derden aansprakelijk voor contractuele schulden van de vennootschap. Dat lag anders bij zuiver privaatrechtelijke aandelenvennootschappen uit de 18^e eeuw.² Deze doen eerder denken aan CV's op aandelen: deze vennootschappen kenden een in aandelen verdeeld kapitaal, beperkte aansprakelijkheid van aandeelhouders, maar ook persoonlijke aansprakelijkheid van de bestuurders of commissarissen.

Anders dan Van der Heijden veronderstelde, was bovendien de uitgesloten aansprakelijkheid van VOC-bewindhebbers in de eerste decennia na de oprichting in 1602 nog bepaald geen uitgemaakte zaak. Daarover gaat dit opstel. Tenzij anders vermeld, zal het daarbij steeds gaan om gebondenheid en aansprakelijkheid van bewindhebbers uit hoofde van *contractuele* verplichtingen die zij bij de vervulling van hun taak zijn aangegaan op

1 E.J.J. van der Heijden, *De ontwikkeling van de Naamlooze Vennootschap in Nederland vóór de codificatie* (diss. Utrecht), Amsterdam: Boekii 1908 (hierna: Van der Heijden 1908).

2 H.M. Punt, *Het vennootschapsrecht van Holland. Het vennootschapsrecht van Holland, Zeeland en West-Friesland in de rechtspraak van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland* (diss. Leiden) (Serie IVO nr. 78), Deventer: Kluwer 2010 (hierna: Punt 2010), p. 217 e.v.; J.M. de Jongh, *Tussen societas en universitas. De beursvennootschap en haar aandeelhouders in historisch perspectief* (diss. Rotterdam), Deventer: Kluwer 2014 (hierna: De Jongh 2014), p. 148 e.v. Over de vergelijkbare situatie in Frankrijk: H. Lévy-Bruhl, *Histoire juridique des sociétés de commerce en France aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris: Domat Montchrestien 1938.

naam van de compagnie.³ Ik schets eerst de commune aansprakelijkheidsregels zoals deze zich vanaf de Middeleeuwen hebben ontwikkeld. Daarna behandel ik de aansprakelijkheid van bewindhebbers bij de VOC en WIC, om te laten zien hoe de rechtsontwikkeling geleidelijk tendeerde naar een uitgesloten aansprakelijkheid. Een duidelijk omslagpunt valt niet aan te wijzen, maar wel kan worden aangenomen dat het geruime tijd vóór 1674 lag, en waarschijnlijk ergens aan het eind van de jaren 1620.

2 Aansprakelijkheid van vennoten onder het gemene recht

Het vennootschapsrecht is een rechtsgebied dat in hoge mate in reactie op de behoeften van de praktijk tot ontwikkeling is gekomen.⁴ Dat gold ook voor de aansprakelijkheid van vennoten. Vanaf eind 12^e, begin 13^e eeuw ontstond in de Toscaanse steden de behoefte dat vennoten in persoon konden worden aangesproken voor schulden die hun medevennoten op naam van de vennootschap waren aangegaan.⁵ Het werd aan de juristen overgelaten om hiervoor een juridische grondslag aan te wijzen. Dat was niet eenvoudig, omdat het vennootschapsrecht juridisch werd geconstrueerd op basis van de Romeinsrechtelijke *societas*, de maatschap. Deze rechtsfiguur regelde alleen de interne verhoudingen tussen de vennoten. In de externe verhoudingen kon een handelende vennoot uitsluitend zichzelf binden; intern kon hij op basis van de regels van de *societas* regres zoeken op zijn medevennoten. Het klassieke Romeinse recht kende niet de mogelijkheid dat een vennoot die handelde op naam van de vennootschap daarmee tevens zijn medevennoten jegens derden verbond.

Om aan de praktijkbehoefte tegemoet te komen is een oplossing gevonden door het maatschapscontract te combineren met een andere rechtsfiguur: de filiaalhoudersactie, ofwel de *actio institoria*. Op grond van de *actio institoria* kon de achterman (winkeleigenaar) worden aangesproken voor de nakoming van verplichtingen die zijn filiaalhouder (bedrijfsleider) in de vervulling van zijn taak was aangegaan.⁶ Een

3 Over buiten-contractuele aansprakelijkheid maak ik hieronder enkele opmerkingen.

4 Punt 2010, p. 45 e.v.; Asser 1983, p. 5 e.v.

5 Hierover uitvoeriger o.a. R. Mehr, *Societas und universitas. Römischrechtliche Institute im Unternehmensgesellschaftsrecht vor 1800* (diss. Jena), Köln/Weimar/Wien 2008 (hierna: Mehr 2008); W.D.H. Asser, *In solidum of pro parte* (diss. Leiden), Leiden: Brill 1983 (hierna: Asser 1983); Punt 2010; H. Fleischer, 'Die Gesellschaftsverträge der Medici – Pioniere des Personengesellschaftskonzerns', in: H. Fleischer & S. Mock (red.), *Große Gesellschaftsverträge aus Geschichte und Gegenwart*, Berlin/Boston: De Gruyter 2021, p. 112 e.v.

6 Vgl. bijv. D. 14,3,17,2 (Ulp.). Indien twee of meer personen er een winkel op nahouden en er een slaaf waarvan zij voor ongelijke delen eigenaar waren als filiaalhouder hebben aangesteld, zijn zij dan aansprakelijk voor het deel waarvoor zij eigenaar zijn, voor gelijke delen, naar evenredigheid van hun aandeel in de handel, of ieder voor het geheel? Deze vraag heeft Julianus gesteld. Zijn antwoord luidde dat het de meest juiste oplossing is dat, naar het voorbeeld van de redersactie en de actie inzake toegewezen vermogen, ieder van hen voor het geheel kan worden aangesproken. Wat degene die

vergelijkbare constructie werd gehanteerd in de rederij. Op grond van de *actio exercitoria* was de reder aansprakelijk voor schulden die de schipper aanging tijdens de reis.⁷

Om de hoofdelijke gebondenheid van alle vennoten te bewerkstelligen, werd verondersteld dat de vennoten elkaar over en weer tot zetbaas (*institor*), respectievelijk schipper (*magister navis*) hadden aangewezen. Hierdoor konden vennoten hoofdelijk worden aangesproken voor schulden die hun medevenoot gedurende het bestaan van de vennootschap, in overeenstemming met haar doel en op naam van de vennootschap was aangegaan. Deze constructie komt bijvoorbeeld terug in de *Compilatae*-editie van de Antwerpse Costumen uit 1608:

Die t'saemen staen in geselschap van handel, sonder dat ijmant int besonder last is gegeven om hun oft het geselschap te verbinden, worden verstaen d'een den anderen daertoe last gegeven te hebben, ende sijn over-sulcx een voor al voor des anders contracten gehouden, ende mogen elck int geheel daervoer aengesproken worden, soo wanneer den naem van de compaignie daerinne is gebruikt; behoudelijck den aengesproken sijn verhael op sijne compaignie ofte medegesellen.

3 Aansprakelijkheid van bewindhebbers van de VOC

3.1 Het VOC-Octrooi (1602)

De VOC is te beschouwen als een fusie tussen verschillende voorcompagnieën – vennootschappen die vanaf 1594 in de Hollandse en Zeeuwse steden werden opgericht als vehikel voor een reis naar Indië. Na ommekomst werden deze compagnieën ontbonden en konden de investeerders inleggen voor een nieuwe reis. De voorcompagnieën zijn nog terug te vinden in de decentrale kamerstructuur van de latere VOC. Lokale bewindhebbers – de voormalige bewindhebbers van de voorcompagnieën – voerden het dagelijks bestuur in de kamers in Amsterdam, Middelburg, aan de Maze (Rotterdam en Dordrecht) en in het Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen). De kamers vaardigden ieder enkele bewindhebbers af naar het overkoepelende orgaan van de Heren XVII. Amsterdam had daarin de belangrijkste stem, maar niet de absolute meerderheid.

aangesproken is betaald heeft, zal hij kunnen terugkrijgen met de vennootschapsactie of met de delingsactie. Met deze zienswijze hebben wij ook hierboven reeds onze instemming betuigd. (Si duo pluresve tabernam exerceant et servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem praeposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur an pro aequalibus an pro portione mercis an vero in solidum, Julianus quaerit. et verius esse ait exemplo exercitorum et de peculio actionis in solidum unumquemque conveniri posse, et quidquid is praestiterit qui conventus est, societatis iudicio vel communi dividundo consequetur, quam sententiam et supra probavimus.) (vertaling Spruit c.s.)

7 D.24,1,1,23 en D.14,1,1,17.

De VOC kende geen aandelen met een nominale waarde: eenieder kon naar eigen wens kapitaal inleggen. Het toegezegde kapitaal werd in termijnen volgestort ter financiering van de eerste handelsreizen. De participaties luiden op naam en waren overdraagbaar; de participanten – zoals aandeelhouders destijds werden genoemd – konden niet worden aangesproken voor schulden van de compagnie. Ten tijde van de oprichting van de VOC was nog beoogd dat het kapitaal tijdelijk zou zijn: na tien en 21 jaar moest rekening en verantwoording worden afgelegd, waarna de participanten hun inleg zouden kunnen terugvragen, zo bepaalde het VOC-Octrooi.⁸ De VOC kende geen aandeelhoudersvergadering.

Over de aansprakelijkheid van bewindhebbers bevatte het VOC-Octrooi een onduidelijke bepaling. Art. 42 luidde:

‘Item dat men geene Bewinthebberen hare persoonen, ofte goederen sal mogen belasten ofte becommeren om van de selve te hebben rekeninge van hare administratie in de voorscreven Compaignie, nochte ter cause van de gaigen van eenige commisen, schippers, stierluyden, bootsgesellen, ofte andere persoonen ten dienstse van de Compaignie aengenomen. Maer die diesaengaende yettegens henluyden sal willen pretenderen, sal gehouden wezen deselve te betrecken voor hare ordinarise rechters.’

Hoe moet deze bepaling worden begrepen? Ingevolge de eerste volzin kan geen verhaal worden genomen op de persoon of op de goederen van bewindhebbers met betrekking tot bepaalde aanspraken. In de eerste plaats ging het daarbij om aanspraken jegens de bewindhebbers om verantwoording af te leggen over hun bestuur (*rekeninge van hare administratie*) tien en 21 jaar na de oprichting. Ten tweede zag deze bepaling op loonvorderingen van personen in dienst van de VOC. Indien bewindhebbers weigerden verantwoording af te leggen, of indien loonverplichtingen niet werden nagekomen, dienden de bewindhebbers voor de gewone rechter te worden gedaagd, zo volgt uit de tweede volzin. De verhouding tussen de eerste en de tweede volzin is niet aanstonds duidelijk. Wel volgt uit de woorden *Maer* en *diesaengaende* dat de beide zinnen in samenhang moeten worden gelezen. Daarbij suggereert het woord *Maer* bovendien een tegenstelling. Deze tegenstelling wordt in het algemeen zo uitgelegd, dat de eerste volzin handelt over bewindhebbers in persoon en de tweede over bewindhebbers in hoedanigheid.⁹ In die uitleg kunnen

8 Groot Placaet-Boeck I, p. 529 e.v. Voor een kopie van het originele VOC-octrooi, een transcriptie en Engelse vertaling, zie: E. Gepken-Jager, G. van Solinge & L. Timmerman (red.), *VOC 1602-2002. 400 Years of Company Law*, Deventer: Kluwer 2005 (hierna: Gepken-Jager, Van Solinge & Timmerman 2005).

9 Onder meer Asser 1983, p. 116 e.v.; S. van Brakel, *De Hollandsche handelscompagnieën der zeventiende eeuw* (diss. Amsterdam), Den Haag: Nijhoff 1908, p. 123; Van der Heijden 1908, p. 56 e.v.; E. Gepken-Jager, ‘The Dutch East India Company’, in: Gepken-Jager, Van Solinge & Timmerman 2005, p. 65; J.G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*, Den Haag: Nijhoff 1958, p. 27. Recentelijk ook H. Fleischer & M. Pendl, ‘Die Vereinigte

bewindhebbers weliswaar niet in persoon worden aangesproken, maar kunnen zij wél in hoedanigheid worden gedagvaard.

Tot voor kort werd een ruime reikwijdte gegeven aan de eerste volzin: volgens die uitleg waren bewindhebbers in algemene zin niet persoonlijk jegens derden aansprakelijk, dit in afwijking van het gemene recht zoals dat hierboven werd geschetst. Algemene uitgesloten aansprakelijkheid heeft oude papieren. Al in de 18^e eeuw – meer dan een eeuw na de oprichting van de VOC maar nog wel tijdens haar bestaan – werd verdedigd dat bewindhebbers niet persoonlijk jegens derden aansprakelijk zijn. Volgens Voet, bijvoorbeeld, *directores societatis Indiae Orientalis privatim non posse conveniri* (bewindhebbers van de VOC kunnen niet in hun persoonlijke hoedanigheid worden gedagvaard).¹⁰ In dezelfde periode schreef Van Zurck: ‘De persoon, of goederen der Bewindhebbers kunnen in ’t particulier niet belast worden, maer moet de Compagnie voor haren competenten Regter daer over aengesproken worden.’¹¹ Hij voegt daaraan toe dat de compagnie vervolgens regres kon nemen op de individuele bewindhebber: ‘Dat de Compagnie regres heeft tegen hunne bewindhebbers, *noti juris esse videtur*’ (dat wordt geacht te kloppen).

Het is evenwel de vraag of deze ruime uitleg – waarbij de bewindhebbers in algemene zin niet persoonlijk aansprakelijk waren voor schulden van de compagnie – al werd gehuldigd door de opstellers van het VOC-Octrooi en werd gedeeld in de rechtspraktijk. Er zijn gereede aanwijzingen dat in elk geval in de beginjaren van de VOC nog een beperktere uitleg aan art. 42 werd gegeven. In de eerste plaats leidt een tekstuele uitleg niet tot een algemene uitsluiting van de aansprakelijkheid van bewindhebbers. De uitsluiting van de persoonlijke aansprakelijkheid van bewindhebbers zoals deze aan de tweede volzin wordt ontleend, moet worden gelezen in samenhang met de eerste volzin, zo volgt uit het woord *diesaengaende*. Aan dat woord komt slechts betekenis toe, indien is beoogd dat de bewindhebbers alleen met betrekking tot de in de eerste volzin bedoelde onderwerpen in hoedanigheid voor de rechter konden worden gedaagd: te weten de verantwoording over hun bestuur en, kort gezegd, loonvorderingen. Het ligt voor de hand dat het gemene recht zou blijven gelden in overige gevallen. Op grond van het gemene recht, zo bleek hierboven, waren de

Ostindische Compagnie der Niederlande zwischen privater Handelsgesellschaft und staatlicher Kolonialagentur’, 2021, in: H. Fleischer & S. Mock (red.), *Große Gesellschaftsverträge aus Geschichte und Gegenwart*, Berlin/Boston: De Gruyter 2021, p. 247.

10 J. Voet, *Commentarius ad Pandectas I*, Leiden: Johannes Verbessel 1698, D.1,8 aant. 28. Voet baseert zijn opvatting niet op art. 42 VOC-Octrooi, maar op D.3,4,7 op grond waarvan de leden van een *universitas* (~corporatie) niet verschuldigd zijn wat de *universitas* verschuldigd is. Wie een anachronisme niet schuwt, zou kunnen stellen dat Voet onder toepassing van de figuur van de *universitas* rechtspersoonlijkheid aan de VOC toekent, met gevolg dat uitsluitend de *universitas* en niet haar functionarissen jegens derden gebonden zijn. Vgl. De Jongh 2014, p. 70 e.v.

11 E. van Zurck, *Codex Batavus*, Delft: Adriaan Beman 1727 (2^e druk), p. 616-617 (Oost-Indische Compagnie § XI) die daarbij wel naar art. 42 VOC Octrooi verwijst.

bewindhebbers persoonlijk aansprakelijk voor de nakoming van verplichtingen die door hun medebewindhebbers op naam van de compagnie waren aangegaan.

Een tweede aanwijzing voor een beperkte reikwijdte kan worden gevonden in de totstandkomingsgeschiedenis van art. 42 VOC-Octrooi. Tijdens de onderhandelingen die aan de octrooiverlening voorafgingen, verlangden de bewindhebbers van de voorcompagnieën inderdaad een algemene uitsluiting van aansprakelijkheid. Daarom werd aanvankelijk de volgende bepaling voorgesteld:

‘12. Item, dat men geen bewinthebberen, heur personen of goederen sal mogen belasten of becommeren ter cause van heure administratie, maer dat men deselve sal moeten aanspreken ter plaetse van heurl. woonstede.’¹²

De structuur van art. 42 is hierin reeds terug te lezen, maar de reikwijdte ziet op hun bestuur in het algemeen (*heure administratie*), met gevolg dat de bewindhebbers in algemene zin niet persoonlijk aansprakelijk zouden zijn. Dit voorstel ging echter Van Oldenbarnevelt te ver. Blijkens een aantekening van zijn hand wenste Van Oldenbarnevelt de reikwijdte in te perken: ‘Te weeten, om reekeninge te doen van hun administratie, ofte voor de commisen, schippers of bootsgesellen.’ Deze beperkte reikwijdte is vervolgens in aangepaste redactie in het VOC-Octrooi terechtgekomen.

Een derde aanwijzing dat art. 42 aanvankelijk niet ruim werd uitgelegd, valt te ontlenen aan de rechtspraktijk. In de *Hollandsche Consultatiën* is een rechtsgeleerd advies van Simon van Beaumont uit 1604 opgenomen dat handelt over de persoonlijke aansprakelijkheid van bewindhebbers.¹³ Het ging om het volgende geval. Generaal en ontdekkingsreiziger Joris van Spilbergen (1568-1620) had in Indië contant geld aan de commiezen ter plaatse ter beschikking gesteld. In ruil daarvoor hadden de commiezen een wissel getrokken op ‘Heeren de Bewinthebberen der Vereenigde Oost-Indische Compagnie in Holland ende Zeeland, nu t’adresseren tot Amsterdam’.¹⁴ Omdat de Amsterdamse kamer op dat moment liquiditeitsproblemen had, zocht Van Spilbergen verhaal bij de bewindhebbers van de kamer van Middelburg. Deze traineerden uitbetaling en, eenmaal aangesproken, weigerden zij aansprakelijkheid te aanvaarden. Van Beaumont betoogde onder verwijzing naar rechtsgeleerde literatuur¹⁵ dat de Zeeuwse bewindhebbers konden worden aangesproken op

12 M.L. van Deventer, *Gedenkstukken Van Oldenbarnevelt. Deel II (1593-1602)*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1862, p. 307.

13 *Hollandsche Consultatiën deel I*, Amsterdam/Utrecht 1768, p. 457 e.v.

14 Van Spilbergen was uitgevaren in 1601, vóór de oprichting van de VOC en vernam in Indië dat de VOC was opgericht. De wissel is blijkens de aanhef getrokken op de bewindhebbers van de VOC.

15 O.a. Bartolus, commentaar op *lex Eandem* (D.45,2,9) waarover Mehr 2008, p. 95 e.v. en Asser 1983, p. 163 e.v.; Paulus de Castro, *Consilium* 1.242 waarover Mehr 2008, p. 134 e.v. en Asser 1983, p. 221 e.v.; Petrus de Ubaldis, *Tractatus de societate*, deel IX, quaestio 1 waarover Asser 1983, p. 219; Rota Genuae, *decisiones* 14, 97 en 162, waarover Mehr 2008, p. 153 e.v.

grond van de *actio exercitoria* en de *actio institoria*. Volgens Van Beaumont was dit ‘genoegzaam buyten controversie’. Als uitsmijter voerde hij aan dat de Zeeuwse bewindhebbers ten koste van Van Spilbergen waren verrijkt, zodat zij op grond van recht en billijkheid tot terugbetaling waren gehouden:

‘Het staat buiten kijf dat niemand die verstand heeft van het recht en de billijkheid zal zeggen dat een dergelijke weg hun niet openstaat, in het bijzonder in aanmerking genomen dat voormelde partijen buiten de goede trouw handelen, door betaling van dat geld te weigeren. Zij kunnen bovendien niet blijven ontkennen dat dat geld is uitbetaald en bovendien ten bate van hen gebruikt met een niet te versmaden winst.’¹⁶

Opvallend is dat in dit advies niet wordt gerefereerd aan art. 42 VOC-Octrooi. Het valt niet uit te sluiten dat Van Beaumont dit niet kende of dat hij dit artikel verzwegen omdat het niet in zijn straatje paste. Maar tegen de achtergrond van het voorgaande ligt evenzeer voor de hand dat Van Beaumont art. 42 eenvoudigweg niet van toepassing achtte. Art. 42 spreekt immers niet over aansprakelijkheid voor een wisselschuld.

3.2 Het reilen en zeilen van de VOC en (uitsluiting van) aansprakelijkheid

Uit recent onderzoek van economisch-historici Gelderblom, De Jong & Jonker is gebleken dat de bewindhebbers ook uit anderen hoofde persoonlijk aansprakelijk konden worden gehouden voor schulden van de compagnie.¹⁷ De aanvankelijke financieringsstructuur van de VOC week nog niet zo veel af van die van de voorcompagnieën. De voorcompagnieën werden voor iedere handelsreis afzonderlijk gefinancierd. Na liquidatie kon de inleg desgewenst worden ‘doorgerold’ naar de volgende compagnie. Ook in de beginjaren werden de handelsreizen afzonderlijk gefinancierd met nieuw kapitaal. Participanten dienden het bij oprichting toegezegde kapitaal in termijnen te storten; zo werden de eerste handelsreizen gefinancierd met aanvullende stortingen door de participanten. In de jaren 1603-1607 werd de omvang van de handelsexpedities in hoge mate bepaald door de mate waarin participanten hun volstortingsverplichting waren nagekomen.¹⁸

Deze financieringsstructuur was echter lastig vol te houden, hoofdzakelijk om drie redenen: de oorlog met Spanje, de noodzaak om langetermijninvesteringen te plegen (waaronder de

16 ‘Quam certe viam agendi illis non patere, nemo juris & aequi peritus, dixerit, *bezonder ook reguard genomen* / quod dicti conventi praeter bonam fidem agant, recusantes solutionem ejus pecuniae, quam solutam, atque adeo in rem suam conversam esse cum non contemnendo lucro, inficiari non sustineant.’ Over verrijksacties in het Romeinse recht, zie onder meer R. Zimmermann, *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*, Oxford: Oxford University Press 1996, p. 834 e.v.

17 O. Gelderblom, A. de Jong & J. Jonker, ‘The formative years of Modern Corporation: The Dutch East India Company VOC, 1602–1623’, *The Journal of Economic History*, December 2013, Vol. 73, No. 4, p. 1050-1076 (hierna: Gelderblom, De Jong & Jonker 2013).

18 Gelderblom, De Jong & Jonker 2013, p. 1055.

opbouw van een kostbaar intra-Aziatisch handelsnetwerk) en dividendbeloften aan participanten. Elk van deze factoren belemmerde de financiële armslag en daarmee de omvang van nieuwe expedities. Een duurzame onderneming bleek ingewikkelder te financieren dan een gelegenheidsreis. Met kunst- en vliegwerk wisten de bewindhebbers de VOC in de eerste twintig jaar drijvend te houden. In strijd met het VOC-Octrooi, maar met steun van de Staten-Generaal, kregen beleggers niet de gelegenheid hun inleg in 1612 terug te vragen. Er werd ook geen verantwoording afgelegd. In ruil hiervoor moesten de bewindhebbers wel forse dividenden beloven – gedeeltelijk uitgekeerd in natura tegen een voor participanten ongunstige waardering. Ondanks dit soort uitwegen moesten de bewindhebbers een beroep doen op de kapitaalmarkt om hun beloften aan participanten na te komen. Omdat de rente in Amsterdam lager was dan elders, betraden ook bewindhebbers van de andere kamers de Amsterdamse geldmarkt om geld op te halen ten behoeve van hun kamer. Daarbij aanvaardden de bewindhebbers persoonlijke aansprakelijkheid tot terugbetaling.

De risico's voor de individuele bewindhebbers waren in 1617 zo hoog opgelopen, dat werd besloten tot een gecentraliseerde geldpolitiek: bewindhebbers mochten voortaan slechts na goedkeuring van de Heren XVII geld lenen ten behoeve van hun kamer. Daarbij stelden zij zich over en weer garant voor de schulden van de andere kamers, telkens naar rato van het kapitaal dat per kamer was ingelegd.¹⁹

In 1622 zette de Middelburgse kamer een nieuwe stap: zij gaf niet langer obligaties uit die door de bewindhebbers persoonlijk waren getekend, maar door de 'rekenmeesters', zonder de gebruikelijke persoonlijke garantie van een individuele bewindhebber. Daarmee ontstond onduidelijkheid over de vraag of de bewindhebbers persoonlijk tot terugbetaling konden worden aangesproken. Om aan die onduidelijkheid een eind te maken besloot de Amsterdamse kamer in oktober 1623 dat bewindhebbers niet langer persoonlijke aansprakelijkheid zouden aanvaarden voor de schulden die zij ten behoeve van de VOC waren aangegaan; dit werd ook met zo veel woorden in het contract bepaald.²⁰ 'With this final momentous step the directors incorporated limited liability in the VOC's governance structure', aldus Gelderblom, De Jong & Jonker op basis van een gedetailleerde studie naar de financiering van de VOC.²¹ Dat hiermee een belangrijke stap werd gezet naar uitgesloten aansprakelijkheid zal ik niet betwisten. Wel moet worden bedacht dat het hier ging om een eenzijdige stap door de bewindhebbers van de VOC. Hieruit volgt niet dat deze ook door tijdgenoten werd gedeeld. In hoeverre deze eenzijdige verklaring strookte met de toenmalige rechtsopvattingen, weten we niet.

¹⁹ Gelderblom, De Jong & Jonker 2013, p. 1069.

²⁰ Gelderblom, De Jong & Jonker 2013, p. 1071.

²¹ Gelderblom, De Jong & Jonker 2013, p. 1071.

Ik wijs nog op het bijzondere tijdstip waarop de bewindhebbers deze stap zetten. Elders heb ik beschreven hoe de verlenging van het eerste VOC-Octrooi gepaard ging met een golf van ‘aandeelhoudersactivisme’.²² Aan het eind van het eerste VOC-Octrooi heerste er grote ontevredenheid onder een groep investeerders in de VOC. Hun ongenoegen was niet alleen gericht op tegenvallende dividenden, maar ook op zelfverrijking door de bewindhebbers en het ontbreken van invloed van participanten. De *dolerende participanten* wensten wijzigingen in het VOC-Octrooi door te voeren opdat hun belangen beter zouden worden gediend. Bij gebrek aan invloed op de VOC grepen zij de voorgenomen oprichting van de WIC aan als hefboom. Door de VOC zwart te maken, hoopten zij de financiering van de WIC te bemoeilijken en concessies bij de VOC af te dwingen. Deze episode van activisme was in oktober 1623 nog niet voorbij, maar verkeerde in haar nadagen. De *dolerende participanten* hadden enkele concessies weten af te dwingen met het gewijzigde Octrooi 1623 van 22 december 1622. In maart 1623 kwam Maurits de *dolerende participanten* van de VOC nog een keer tegemoet ‘tot wechneming van alle vordere questien ende disputeren’. En op 1 april 1623 volgde nog een laatste kleine toezegging in de vorm van marktregulering van *naked short selling*.

De *dolerende participanten* van de VOC hadden ook bij de WIC een zeker succes geboekt. De inleg stond open vanaf 1621 maar wilde aanvankelijk niet vlotten. Het WIC-Octrooi van 1621 werd op 13 februari 1623 nog aangevuld, op 21 juni 1623 gevolgd door een laatste concessie van de bewindhebbers.²³ In oktober 1623 was de financiering van de WIC nagenoeg rond.²⁴ Daarmee hadden de *dolerende participanten* hun *leverage* op de VOC-bewindhebbers verloren. Zij waren weliswaar nog steeds niet tevreden en steggelden nog over de feitelijke financiële verantwoording over het eerste VOC-Octrooi, maar de werkelijke strijd was gestreden. De bewindhebbers wisten zich na enkele concessies gesteund door de Staten-Generaal. Het ligt in de rede dat de bewindhebbers zich hierdoor gesterkt voelden toen zij in oktober 1623 weigerden nog langer persoonlijke aansprakelijkheid te aanvaarden.

Er is nog een tweede tijdsaspect waarop ik de aandacht vestig. De persoonlijke garanties onder het eerste VOC-Octrooi hielden verband met de kwetsbare financiële positie van de VOC, zo hebben Gelderblom, De Jong & Jonker laten zien. Juist vanaf 1622 verbeterde echter de financiële situatie. Aan die gunstige financiële ontwikkeling lagen uiterst gewelddadige gebeurtenissen ten grondslag: in 1621 had Jan Pieterszoon Coen de Banda-eilanden veroverd en daarbij niet gearzeld de plaatselijke bevolking uit te moorden. Door middel van een massaslachting op de Banda-eilanden verwierf de VOC het monopolie op

22 De Jongh 2014, p. 79-102.

23 Groot Placaet-Boeck I, p. 583 e.v.; De Jongh 2014, p. 109.

24 Opgenomen in Groot Placaet-Boeck II, p. 565 e.v. (hierna: WIC-Octrooi 1621); H. den Heijer, *De geootrooierde compagnie* (Serie Ars Notariatus 128), Deventer: Kluwer 2005 (hierna: Den Heijer 2005), p. 62-63.

de wereldhandel in nootmuskaat en foelie, later gevolgd door een handelsmonopolie op kruidnagels en kaneel.²⁵ Daarmee kwam een einde aan de moeizame eerste decennia van de VOC en brak een periode aan van langdurige financiële bloei. De bewindhebbers konden het zich eenvoudiger permitteren om persoonlijke aansprakelijkheid voor de schulden van de compagnie af te wijzen. Daar komt bij dat de juridische houdbaarheid van deze afwijzing van persoonlijke aansprakelijkheid juist dankzij die financiële welvaart niet werd getest, terwijl tegelijk de rechtsopvatting dat bewindhebbers niet persoonlijk aansprakelijk waren, terrein kon winnen.

3.3 Geen aansprakelijkheid in verband met fraude boekhouder

De bewindhebbers zullen zich ook gesteund hebben gevoeld door een heel andere kwestie. Op 22 december 1621 deed de Hoge Raad van Holland en Zeeland uitspraak in een oude fraudezaak.²⁶ Een zekere Bouwer had tussen 1608 en 1610 participaties in de VOC verkocht. Met medeweten van boekhouder Lampe werden de desbetreffende participaties na de overdracht wel bijgeschreven ten name van de verkrijger, maar niet afgeschreven op naam van Bouwer. Met deze truc verkocht hij een veelvoud van het belang dat hij zelf bezat. Enkele ‘verkrijgers’ maakten aanspraak op dividendbetaling en spraken de bewindhebbers aan die bij de aandelenoverdrachten aanwezig waren geweest. Vast stond dat was gehandeld in strijd met een resolutie van de Heren XVII op grond waarvan moest worden gecontroleerd of de vervreemder wel rechthebbende was. De vraag was of de betrokken bewindhebbers verantwoordelijk waren voor de fraude van Bouwer en Lampe, dan wel of zij slechts als getuige bij de aandelenoverdracht moesten worden aangemerkt en niet persoonlijk aansprakelijk konden worden gehouden voor de schade. Daarbij stond vast dat de betrokken bewindhebbers waren gewaarschuwd dat boekhouder Lampe ‘seer slordig, ende nijet oprecht ofte getrouw en was.’ In twee verwante uitspraken had het Hof van Holland in 1616 kort gezegd de betrokken bewindhebbers hoofdelijk veroordeeld te bewerkstelligen dat de benadeelde ‘in vrijen eigendomme mach hebben ende behouden een goede ende oprechte actie off capitaal’. De Hoge Raad van Holland en Zeeland vernietigde evenwel deze uitspraken en ontzegde eisers hun vordering. De bewindhebbers waren niet aansprakelijk, ondanks de onregelmatigheden die onder hun verantwoordelijkheid hadden plaatsgevonden. Het ging hier niet om contractuele aansprakelijkheid. Dat laat onverlet dat de bewindhebbers zich met deze uitspraak zeer wel gesterkt kunnen hebben gevoeld in hun stap om de leningen die op naam van de VOC waren aangegaan met een persoonlijke borgstelling te garanderen.

25 Den Heijer 2005, p. 88.

26 Hoge Raad van Holland en Zeeland 22 december 1621, NA 3.03.02, Inv. No. 714, Film No. 251. Het Hof van Holland had de bewindhebbers wel persoonlijk aansprakelijk geoordeeld (arrest van 22 December 1616, NA 192 Hof van Holland, Inv. Nr. 640). Mijn dank gaat uit naar Lodewijk Petram die mij deze uitspraken en een gedeeltelijke transcriptie ervan ter beschikking stelde.

4 Aansprakelijkheid van bewindhebbers van de WIC

Aan de oprichting van de West-Indische Compagnie in 1621 ging een lange geschiedenis vooraf.²⁷ Drijvende kracht was Willem Usselinx die met de WIC een overwegend vreedzame handels- en kolonisatiecompagnie op het oog had. Maurits daarentegen wenste een oorlogscompagnie en trok aan het langste eind: zoals de VOC erop was gericht de oostelijke handelslijnen van de Spanjaarden af te snijden en hun financiële armslag te beperken, zo moest de WIC de Spanjaarden in de West treffen. Een handelscompagnie was de WIC slechts in de tweede plaats.

27 Uitvoerig H. den Heijer, *Geschiedenis van de WIC*, Zutphen: Walburg Pers 2013 (hierna: Den Heijer 2013); zie ook De Jongh 2014, p. 102-110.

De organisatie van de WIC was gemodelleerd naar die van de VOC. Evenals de VOC was zij decentraal georganiseerd in lokale kamers, gevestigd in Amsterdam, Zeeland (hoofdvestiging Middelburg), Maze (hoofdvestiging Rotterdam), Noorderkwartier (hoofdvestiging afwisselend in Hoorn en Enkhuizen) en Stad en Lande (Groningen). Uitsluitend zogenaamde ‘hoofdparticipanten’ konden worden benoemd tot bewindhebber, dat wil zeggen investeerders die ten minste *f* 4.000 (in Amsterdam *f* 6.000) hadden ingelegd.²⁸ Het overkoepelende orgaan, de Heren XIX, stelde de algemene beleidslijn vast. Dit college kwam twee tot drie keer per jaar bijeen en bestond uit bewindhebbers en een lid dat was benoemd door de Staten-Generaal.²⁹ Evenmin als de VOC kende de WIC een algemene vergadering. Toch hadden participanten, althans de hoofdparticipanten enige zeggenschap; zo konden de lokale hoofdparticipanten drie kandidaten voordragen in geval van een bewindhebbersvacature. De benoeming geschiedde vervolgens door de stedelijke, respectievelijk provinciale magistraten.³⁰ Iedere zes jaar dienden de bewindhebbers in het openbaar rekening en verantwoording af te leggen aan de participanten, bij gebreke waarvan hun salaris zou worden verbeurd aan de plaatselijke armen.

Wat de aansprakelijkheid van de bewindhebbers betreft, bevat het WIC-Octrooi 1621 overeenkomsten en verschillen met het VOC-Octrooi. De centrale bepaling, art. 36 WIC-Octrooi 1621 is duidelijk gemodelleerd naar art. 42 VOC-octrooi:

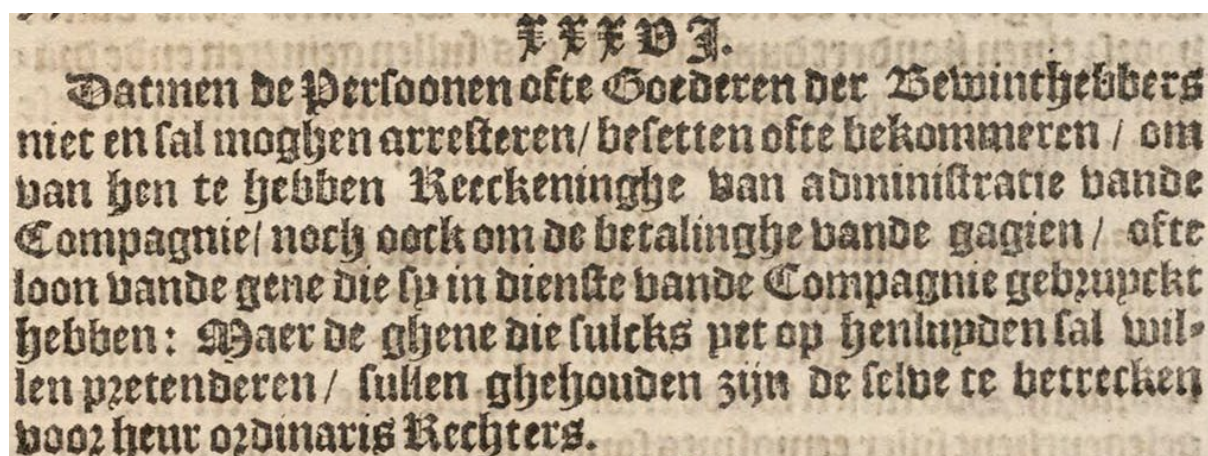
Datmen de Persoonen ofte Goederen der Bewinthebbers niet en sal moghen arresteren/ besetten ofte bekommeren/ om van hen te hebben Reeckeninghe van administratie vande Compagnie/noch oock om de betalinghe vande gagien/ofte loon vande gene die sy in dienste vande Compaignie gebruyckt hebben: Maer de ghene die sulcks yet op henluyden sal willen pretenderen / sullen ghehouden zijn de selve te betrecken voor heur ordinaris Rechters.³¹

28 Art. 12 WIC Octrooi 1621; N.H. Schneeloch, *Aktionäre der Westindischen Compagnie von 1674. Die Verschmelzung der alten Kapitalgebergruppen zu einer neuen Aktiengesellschaft*, Klett-Cotta 1982 (hierna: Schneeloch 1982), p. 17.

29 Den Heijer 2013, p. 28.

30 Art. 14 WIC Octrooi 1621.

31 Ook bij een ontwerp-octrooi van Usselincx (1619) komt deze bepaling voor, in een iets andere redactie: ‘De personen off goederen der Bewinthebbers en salmen nyet mogen belasten, beslaen off becommeren, om van hun te hebben reeckeninge van t’bewint vande Compaignie, noch oock vande betalinge vande huyr off loon der genen die sy in dienste vande Compaignie gebruyckt hebben, maer die gene die sulx iets sullen willen heyschen, sullen ghehouden syn deselve te betrecken voor haeren ordinaris Rechter’ (opgenomen in O. van Rees, *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der achttiende eeuw*, tweede deel, Utrecht: Kemink en Zoon 1868, (hierna: Van Rees 1868), p. 394).

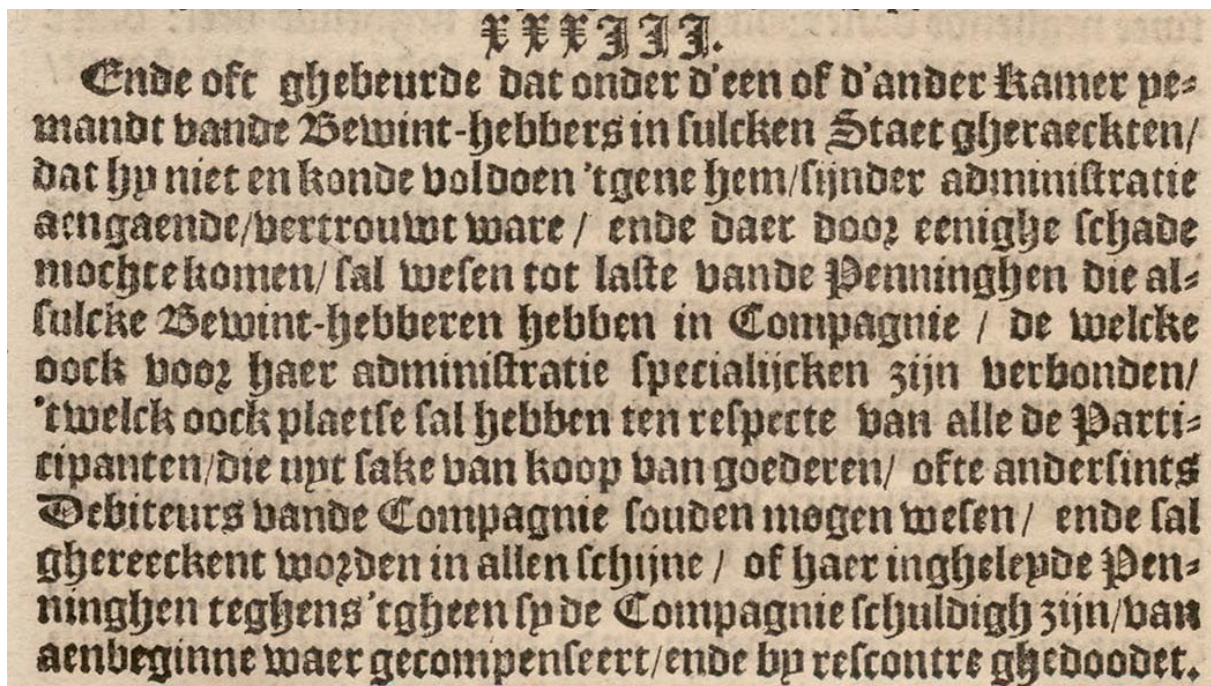
Evenals bij de VOC zijn bewindhebbers niet aansprakelijk ter zake van vorderingen die betrekking hebben op de verantwoording over hun bestuur en ter zake van loonvorderingen. Opnieuw is dus niet gekozen voor een algemene uitsluiting van aansprakelijkheid. Daarbij moet worden bedacht dat het WIC-Octrooi 1621 rond 1618-1619 werd opgesteld, op een moment waarop de VOC-bewindhebbers in beginsel nog persoonlijk aansprakelijk waren. Het WIC-Octrooi 1621 wek wel in twee andere opzichten af van het VOC-Octrooi. In de eerste plaats gold er een specifieke vorm van bewindhebbersaansprakelijkheid: bewindhebbers van een kamer dienden hun eigen boekhouders en kassiers aan te stellen; per kamer waren de bewindhebbers jegens hen aansprakelijk voor de betaling van hun loon.³² Klaarblijkelijk ging het hier om een uitzondering op de regel van art. 36 dat bewindhebbers niet in persoon konden worden aangesproken ter zake van loonvorderingen van werknemers.

In de tweede plaats kende het WIC-Octrooi 1621 een fascinerende bepaling die niet is terug te vinden in het VOC-Octrooi:³³

32 Art. 30: De Bouck-houders ende Cassiers sullen gesalariseert werden/tot laste vande Bewint-hebbers/uyt hare provisie.

Art. 34: De Bewint-hebbers vande respective Kamers/sullen responderen voor hare Cassiers ende Bouck-houders.

33 In een iets andere redactie is dit artikel ook opgenomen in het ontwerp-Usselinx uit 1619: 'Ende off tgebeurde dat onder d'een off d'ander Camer Jmant vande Bewinthebbers geraeckte in sulcken staet dat hy nyet en soude voldoen tgene hem syne bedieninge aengaende vertrouwt ware, ende dat daerdoor eenige schade mochte vallen, tselve sal wesen tot last vande penningen onder deselve Camer sorterende, off van dengenen die alsulcken Bewinthebber gestelt hebben ende nyet tot schade vande generale masse vande Compaignie; dies sullen de penningen, die de Bewinthebbers voor haer eygen reeckeneinge inde Compaignie hebben, voor haer Bewint tn t'besonder syn verbonden, 't welck oock pletse sal hebben ten aensien van alle de metgenooten, die vuyt saecke van coop van goederen off anderssints schuldenaers aende Compaignie syn, ende sal gereeckent worden in allen schyn off haere ingelyde penningen tegens tgene sy de compaignie schulde syn van aenbeginne waer gecompenseert, ende by rescontre gedoot.' (aangehaald in Van Rees 1868, p. 394).

Ende oft ghebeurde dat onder d'een of d'ander Kamer yemandt vande Bewint-hebbers in sulcken Staet gheraecten/ dat hy niet en konde voldoen 'tgene hem/sijnder administratie aengaende/vertrouwt ware / ende daer door eenighe schade mochte komen/sal wesen tot laste vande Penninghen die alsulcke Bewint-hebberen hebben in Compagnie / de welcke oock voor haer administratie specialijcken zijn verbonden/ 'twelck oock plaetse sal hebben ten respecte van alle de Participanten/die uyt sake van koop van goederen/ ofte andersints Debiteurs vande Compagnie soudent mogen wesen/ ende sal ghereeckent worden in allen schijne / of haer ingheleyde Penninghen teghens 'tgheen sy de Compagnie schuldigh zijn/van aenbeginne waer gecompenseert/ende by rescontre ghedoodet.

Hoe moet art. 33 worden begrepen? In elk geval is duidelijk dat dit artikel ziet op vorderingen op zowel bewindhebbers als (andere) participanten. Wat vorderingen op participanten betreft, ging het om vorderingen van de WIC uit hoofde van koop of anderszins. Indien de participant zijn verplichtingen jegens de compagnie niet nakwam, kon deze verhaal nemen op het belang van de participant in de compagnie. De vordering op de participant werd weggestreept tegen diens belang. Aldus diende het belang in de compagnie tot zekerheid van de nakoming van verplichtingen door participanten die met de WIC hadden gehandeld.

Ingewikkelder ligt het wat betreft vorderingen op bewindhebbers. Ging het om vorderingen van de WIC of van derden met wie bewindhebbers hadden gehandeld? De tekst van art. 33 geeft geen uitsluitsel maar in een octrooi waarin rechten aan de WIC worden verleend, ligt het in de rede om aan te nemen dat met art. 33 niet zozeer is beoogd de positie van derden

als wel die van de compagnie te versterken. Ik zou de bepaling daarom zo willen lezen, dat zij ziet op vorderingen van de WIC op de bewindhebber in verband met de vervulling van zijn taak – op de interne aansprakelijkheid kortom. Bij faillissement van een bewindhebber zou de WIC deze vorderingen bij voorrang boven de andere schuldeisers kunnen verhalen op diens belang in de compagnie. Daarbij moet worden bedacht dat alle bewindhebbers tevens hoofdparticipaat waren, zodat art. 33 ook reeds zekerheid creëerde ter zake van andere vorderingen zoals handelsvorderingen. In deze uitleg kon de WIC zich bij voorrang boven andere crediteuren verhalen ter zake van (i) handelsvorderingen op participanten (bewindhebbers daaronder begrepen) en (ii) vorderingen op bewindhebbers uit hoofde van de vervulling van hun taak.

5 Verdere ontwikkelingen

5.1 De Assurantie- en Handelscompagnie

Een volgende stap werd gezet in het prospectus van de Assurantie- en Handelscompagnie (1629), een particulier initiatief van een groep kooplieden.³⁴ Ook deze compagnie zou met een publieke taak worden belast: verplichte verzekering van zeeschepen. Daarnaast zou de compagnie fungeren als een soort marine die bijzonder was belast met de bescherming van koopvaardijsschepen en de strijd tegen de kaapvaart. Ook zou de vennootschap een handelsmonopolie krijgen op de kust van Noord-Afrika en het oosten van de Middellandse zee.

Verder dan de tekentafel heeft deze compagnie het niet gebracht. De oprichting is tegengehouden door de VOC en WIC die weinig voelden voor de gedwongen winkelnering. Het prospectus is echter onverminderd interessant. Om te beginnen bevatte dit prospectus dezelfde bepalingen als de WIC.³⁵ Daarnaast werd een interessante clause opgenomen:

34 Opgenomen in W.P.C. Knuttel, *Catalogus van de pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek*. Herdruk, met handgeschreven verbeteringen, aanvullingen en varianten. Met een inleidend essay en een handleiding voor de gebruiker door H. van der Hoeven. Utrecht, 1978 (herdruk van de oorspronkelijke uitgave van 1889-1920), nr. 3865. Vgl. ook Van der Heijden 1908, p. 102-108.

35 Zie voor de tekst noot 33, en verder: De Bewinthebbers van de respective Kamers zullen responderen voor haere Cassiers en de Boeck-houders. (...) Datmen de Persoonen ofte Goederen der Bewint-hebbers niet sal moghen arresteren / besetten ofte becommeren / om van hem te hebben Reeckeninge van Administratie vanden Kompaignie/noch oock om de betalinghe vande gagien/ofte loon vanden gheenen die sy in dienste van de kompaignie ghebruyckt hebben / maer de gheene die zulcks yet op henluyden sal willen pretenderen / zullen gehouden zijn d'selve te betrecken voor hare ordinarij Rechters.' (Knuttel 1978, nr. 3865, p. 20)

Tot verseeckeringe van den gheasseureerden zullen verbonden wesen / alleen de middelen ende effecte vande Compaignie / sonder dat de Bewinthebberen ende Participanten daer vooren in hun Prive verbonden zullen wesen.

‘Tot verseeckeringe van den gheasseureerden zullen verbonden wesen / alleen de middelen ende effecte vande Compaignie / sonder dat de Bewinthebberen ende Participanten daer vooren in hun Prive verbonden zullen wesen.’

Strikt genomen gaat het hier niet om een algemene uitsluiting van aansprakelijkheid. De bepaling ziet immers alleen op aanspraken van de verzekerden. Maar we zijn de algemene uitsluiting gelet op de voorgenomen werkzaamheden inmiddels wel dicht genaderd. Het prospectus zet een nieuwe stap in de evolutie nu bewindhebbers met zo veel woorden niet persoonlijk aansprakelijk worden geacht ter zake van vorderingen betrekking hebbend op een hoofdactiviteit van de compaignie. Het feit dat dit artikel is opgenomen náast bepalingen die zijn ontleend aan art. 42 VOC-Octrooi en art. 36 WIC-Octrooi 1621, zou een aanwijzing kunnen vormen dat aan deze artikelen inmiddels een ruime uitleg werd gegeven. Het artikel uit het prospectus is om nog een reden interessant. In de bepaling dat verzekerden zich alleen kunnen verhalen op de vermogensbestanddelen van de compaignie ligt een idee van rechtspersoonlijkheid besloten. Daarin verschilde dit prospectus van de octrooien van de VOC en WIC.

Deze octrooien kenden wel bepalingen die kunnen worden geassocieerd met publiekrechtelijke rechtspersoonlijkheid, zoals de bevoegdheid om de oorlog te verklaren, vrede te sluiten, verdragen aan te gaan of rechters en andere functionarissen in koloniën te benoemen. Maar de gedachte van de compaignie als zelfstandige drager van privaatrechtelijke rechten en plichten komt in die octrooien nog niet zo duidelijk naar voren als in het prospectus van de Assurantie- en Handelscompaignie.

5.2 De reorganisatie van de WIC in 1674

The proof of the pudding is in the eating. Die gelegenheid deed zich voor toen de WIC als gevolg van financiële problemen in 1674 werd gereorganiseerd. Ik hoop deze episode in de nabije toekomst uitvoeriger te kunnen onderzoeken. Op dit moment volsta ik met het volgende. Na enkele vroege successen – de verovering van de Spaanse zilvervloot (1628) en van delen van Brazilië (1630) – leidde de WIC een kwakkelend bestaan. Zij bouwde een enorme schuldenlast op. De WIC slaagde nooit erin een positie in de West te verwerven zoals de VOC was gelukt in Indië. De Spanjaarden en Portugezen (met wie Spanje tot 1640 een personele unie had) hadden nu eenmaal een sterkere positie in West-Indië dan in de

Oost.³⁶ Al vanaf 1645 schoot de WIC tekort in de nakoming van renteverplichtingen aan schuldeisers, terwijl zij in 1656 met haar schuldeisers een renteverlaging tot 2% overeenkwam.³⁷ Nergens blijkt dat bewindhebbers persoonlijk werden aangesproken tot nakoming. Kennelijk had de opvatting dat bewindhebbers niet in persoon aansprakelijk waren voor schulden die zij in hoedanigheid waren aangegaan inmiddels zo veel terrein gewonnen, dat schuldeisers deze weg niet kansrijk achtten.

Intussen hadden de lapmiddelen waarmee de WIC vanaf medio 17^e eeuw overeind werd gehouden niet het gewenste resultaat. Na afloop van het tweede WIC-Octrooi in 1674 was de financiële situatie uitzichtloos; de WIC was technisch failliet. Een afwikkeling in een faillissement behoorde evenwel praktisch niet tot de mogelijkheden: een aanzienlijk deel van de activa bevond zich overzee zodat liquidatie reeds om die reden nauwelijks mogelijk was. Er was bovendien een publiek belang gemoeid met de instandhouding van de compagnie.

Daarom werd besloten dat de ‘oude’ WIC zou worden ‘gedissolveerd en vernietigd’, waarna een nieuw opgerichte tweede WIC als een feniks uit de as zou herrijzen.³⁸ De activa gingen als het ware onder algemene titel over op de nieuwe WIC. De passiefzijde van de balans werd gereorganiseerd door middel van een soort *debt for equity swap*. Zeer kort samengevat kregen de participanten een belang in de nieuwe WIC tegen een koers van 15%. Het vreemd vermogen van de oude WIC werd omgezet in eigen vermogen van de nieuwe WIC. Daarbij werd onderscheid gemaakt tussen vorderingen die dateerden van vóór 1656 en vorderingen van later datum. De oude vorderingen werden in eigen vermogen geconverteerd tegen een koers van 30%, de nieuwe vorderingen werden tegen nominale waarde omgezet in eigen vermogen. Deze ongelijke behandeling van crediteuren was ingegeven door de gedachte dat de WIC al vanaf 1656 technisch failliet was, zodat de latere crediteuren in wezen risicodragend vermogen hadden verschaft.

Interessant is de positie van de bewindhebbers. Hun zwakke onderhandelingspositie zal niet verbazen. Veeleer valt op dat uit niets blijkt dat zelfs maar is overwogen om hen aan te spreken voor schulden van de compagnie. Wel zouden zij een lager salaris krijgen, werd het aantal bewindhebbers met 30% verminderd en dienden zij voortaan iedere drie jaar verantwoording af te leggen. De provinciale en stedelijke magistraten zouden de bewindhebbers blijven benoemen, met dien verstande dat 1/3 telkens zou worden benoemd op voordracht van de oude bewindhebbers, van de oude participanten, respectievelijk van

³⁶ Den Heijer 2013, p. 31.

³⁷ Schneeloch 1982, p. 38 e.v.; Den Heijer 2013, p. 100 e.v.

³⁸ WIC-Octrooi 1674, opgenomen in Groot Placaet-Boeck III, p. 1331 e.v. Hierover uitvoerig E. Odegard, ‘Recapitalization or Reform? The Bankruptcy of the First Dutch West India Company and the Formation of the Second West India Company, 1674’, *Itinerario*, Vol. 43, No. 1 (2019), p. 88–106 (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>); Schneeloch 1982; Den Heijer 2013, p. 95 e.v.

de oud-crediteuren. Op die manier boetten de bewindhebbers fors aan macht in. Maar van persoonlijke aansprakelijkheid is geen enkele sprake. De ontwikkeling in de richting van uitgesloten aansprakelijkheid in de jaren 1620 was in 1674 al lang en breed voltooid.

6 Slotbeschouwing

In toenemende mate wordt onderkend dat de VOC een kwarteeuw na oprichting ook vanuit vennootschapsrechtelijk oogpunt een ander karakter had dan de oprichters in 1602 voor ogen had gestaan.³⁹ Aanvankelijk was beoogd dat participanten hun inleg konden terugvragen in 1612 en 1623. Dit zou neerkomen op een quasi-liquidatie zoals ook gebruikelijk was geweest ten tijde van de voorcompagnieën. De onvoorziene groei van de aandelenhandel had beleggers evenwel een tussentijdse exit-mogelijkheid geboden zonder dat dit consequenties had voor het voortbestaan van de compagnie. De aandelenhandel maakte aldus een vast kapitaal mogelijk en faciliteerde daarmee langetermijninvesteringen en de continuïteit van de compagnie. De compagnie was *de facto* voor onbepaalde tijd opgericht.⁴⁰

Ook wat de aansprakelijkheid van bewindhebbers betreft, was de compagnie een andere dan de opstellers van het VOC-Octrooi voor ogen had gestaan. Weliswaar wordt algemeen aangenomen dat bewindhebbers van de VOC en WIC niet persoonlijk aansprakelijk waren voor schulden die op naam van de compagnie waren aangegaan, en weliswaar wordt in toenemende mate onderkend dat de VOC en WIC hierin fundamenteel verschilden van private actiëncompagnieën die in de 18^e eeuw het licht zagen. Maar deze uitgesloten aansprakelijkheid werd bij de oprichting van de VOC niet beoogd. De uitgesloten aansprakelijkheid berust niet op een duidelijke keuze, zij lijkt eerder de uitkomst van een geleidelijk proces dat mede werd bepaald door politieke ontwikkelingen en de financieel-economische positie waarin de VOC zich twintig jaar na haar oprichting bevond.

Aanvankelijk waren bewindhebbers op grond van het gemene recht wel extern aansprakelijk, behoudens voor zover het ging om vorderingen die verband hielden met de weigering om verantwoording af te leggen of om loonvorderingen. Vanaf begin jaren 1620 zijn de rechtsopvattingen gaan schuiven. Inmiddels was duidelijk dat de VOC voor onbepaalde tijd was opgericht. Bij een dergelijke compagnie die bovendien mede diende als admiraliteit in de Oost, paste geen persoonlijke aansprakelijkheid van bewindhebbers. In

39 Vgl. in deze zin ook O. Gelderblom, *Revisiting the Early History of the Dutch East India Company*, ongepubliceerde working paper, geschreven ter gelegenheid van het seminar over “Law and Governance of a global city: 17th-century Amsterdam” (Amsterdam 28-29 October 2021).

40 Vgl. G. Dari-Mattiacci, O. Gelderblom, J. Jonker, & E.C. Perotti, ‘The Emergence of the Corporate Form’, *Journal of Law, Economics, & Organization*, 33(2) 2016, p. 193-236, <https://doi.org/10.1093/jleo/ewx002>.

1623 zetten de bewindhebbers zélf een stap door niet langer persoonlijke aansprakelijkheid te aanvaarden. Zij zullen zich daarin gesterkt hebben gevoeld door de politieke steun na de verlenging van het eerste VOC-Octrooi en de verbeterde financiële positie na de verovering van de Banda-eilanden.

Deze gewijzigde positie van de bewindhebbers is nooit voor de rechter ter discussie gesteld. Uit het prospectus van de Assurantie- en Handelscompagnie (1629) valt wel af te leiden dat de rechtsopvattingen zich inmiddels hadden bewogen in de richting van uitgesloten aansprakelijkheid. Volgens dat prospectus was de compagnie uitsluitend met haar eigen vermogen aansprakelijk voor schulden uit hoofde van verzekeringsovereenkomsten die de compagnie zou afsluiten. Een duidelijk omslagpunt valt niet aan te wijzen, maar dit zal waarschijnlijk dicht bij 1629 hebben gelegen. Vanaf medio jaren '40 schoot de WIC tekort in rente- en aflossingsverplichtingen jegens haar schuldeisers. Ondanks de ernstige en structurele financiële problemen van de WIC zijn haar bewindhebbers nooit in persoon aangesproken. Dat was evenmin het geval toen de WIC in 1674 failliet was en moest worden heropgericht op basis van een opgeschoonde balans. Op dat moment was lang en breed duidelijk dat de bewindhebbers van deze semipublieke compagnieën niet aansprakelijk waren voor schulden die waren aangegaan op naam van de vennootschap.

J.M. de Jongh⁴¹

ROTTERDAM

41 Prof.mr. J.M. de Jongh is hoogleraar ondernemingsrecht en zijn geschiedenis in Rotterdam. Een eerdere versie van dit artikel is gepubliceerd in M. Faure e.a. (red.), *Eindeloos getob. Liber Amicorum Kid Schwarz*, Deventer: Wolters Kluwer 2022. Met dank aan Oscar Gelderblom, Joost Jonker en Tim Lubbers voor hun commentaar.